

nenapisana pripovetka varlama šalamova

jevgenija šklovski

15. januara Jelena Hinkis je došla u ulicu Vilisa Lacisa i nije u sobi zatekla Šalamova. Starice iz susedstva su joj saopštile: »Onog tvog su odvezli«. . . Rekle su joj još i to, da se čula vika — Šalamov je pokušao da se suprotstavi. Odvukli su ga, polunagog, u invalidskim kolicima, ukrkali u studena kola i povezli kroz snegovitu i smrznutu Moskvu, nimalo kratkim putem, iz Tušina u Medvedkovo, u internat za psihohroničare Br. 32.

Pokušavam da zamislim, kako se sve to odigralo, i ne mogu. Ne zato što nemam dovoljno mašte, već zato što dolazim do granice ljudske, ne bih htio da izgovorim neku drugu, veoma otrcanu, izlzanu reč — moralnosti.

Ljudi koji su ga posećivali, koji su se brinuli o njemu, tih poslednjih godina, poslednjih meseci, nedelja, tvrde da nigde nije izlazio iz svoje sobe, da ga je bilo nemoguće pomeriti s mesta, a još manje, izvesti u šetnju — Šalamov se veoma teško kretao, a uz to je bio i veoma tvrdoglav i svojevuljan čovek. I, ako bi pristao da izade, onda je to bilo samo sa čovekom u kojeg je imao poverenja, kao u samog sebe. Na primer, sa Sašom, sa Aleksandrom Antoljajčevom Morozovom, koji je maštao da smesti Varlama Tihonoviča na lečenje u neurološku kliniku. I nepoverljivi Šalamov, koji kao da je predosećao opasnost, koji je iz logoraškog iskustva znao: svaka promena najčešće vodi ka gore, — dao je saglasnost: »Samo sa vama«, — rekao je Morozovu.

Međutim, onog mraznog januarskog dana, koji je bio fatalan po Šalamova, nije se našao niko od onih, koji su dobrovoljno uzeli na sebe brigu o piscu, niko od onih koji su išli na kraj Moskve, u dom za invalidna i ostarela lica, da ga hrane, kupaju, presvlače, na žalost, bio je sam. Ni Aleksandra Antoljeviča Morozova, ni Jelene Viktorovne Hinkis, ni Tatjane Nikolajevne Umanske, ni Ljudmile Vladimirovne Anis. . .

Tada se sve i desilo. Kako? To sa sigurnošću, sada već niko više ne može reći. Januar 1982. dan 14. — reklo bi se sasvim nedavno, svega, pre nekih sedam godina, ali je mnogo od toga danas nemoguće rekonstruisati. Mada se direktor doma u ulici Vilisa Lacisa nije promenio, to je još uvek onaj isti Jurij Fjodorovič Solovjov, i glavna medicinska sestra, koja je 25. maja 1979. kada su doveli Varlama Tihonoviča, bila dežurna na prijemnom odeljenju, još uvek je na istom mestu. Kao da se malo šta promenilo.

Istina, dom sada ima drugo ime, milozvučnije, — pension za veterane rada. Ostalo je skoro sve isto, i šestometarska soba, u kojoj je pisac proveo poslednje godine (ne dane), u njoj su ponovo dva stanara. Varlam Tihonovič je takođe neko vreme imao suseda, poluparalisanog starca, koji nije mogao da govori i ponekad je zamahivao štapom. Posle njegove smrti nisu mu nikog uselili, — i to je bilo milosrđe, dobročinstvo, hoćemo li to umeti da cenimo?

Da, bilo je to sasvim nedavno, a istovremeno i tako davno. Ipak, očevici, onoga što se dogodilo, su preživeli. U domu za invalide Šalamov nije bio baš sasvim neprimetna pojava, — ne zato što je pisac (u početku je o tome malo ko znao, a posebno osoblje doma), već zato što je bio posećivan. To nije moglo a da ne privuče pažnju njegovih susanara, jer su se tu, na tom spratu, nalazila potpuno usamljena lica. Sem toga, Šalamovljevi posetioci su se sprijateljili sa nekima od obitaoca doma. A, ovi su ih, sa svoje strane, očekivali.

15. januara Jelena Hinkis je došla u ulicu Vilisa Lacisa i nije u sobi zatekla Šalamova. Starice iz susedstva su joj saopštile: »Onog tvog su odvezli«. . . Rekle su joj još i to, da se čula vika — Šalamov je pokušao da se suprotstavi.

Odvukli su ga, polunagog, u invalidskim kolicima, ukrkali u studena kola i povelili kroz snegovitu i smrznutu Moskvu, nimalo kratkim putem, iz Tušina u Medvedkovo, a internat za psihohroničare Br. 32.

Po čudnom spletu okolnosti (?), Ljudmila Anis, koja je tragala za Šalamovom nekoliko meseci pre tog događaja, dobila je od Moskovske informativne službe upravo tu adresu — Abramčevska, 35.

Kao da je sve unapred bilo rešeno.

Kažu: sudbina pesnika. . . Sudbina. . . Kao u pesmi Maksimilijana Vološina: »Mračan je žreb ruskog pesnika: tajni usud odvodi Puškina ka cevi revolvera, a Dostojevskog na stratište«. Ruskog sovjetskog pisca Varlama Šalamova, koji je na ledima vukao dve decenije kolimskih logora, usud je odveo u psihoneurološki internat, a kraće rečeno u — »ludaru«. Ako, zaista hoćemo da vidimo u onome što nazivamo sudbinom, usudom, izvesnu neminovnu, tragičnu predodređenost, zakonomernost, presudu, životni zadatak, čiji je nacrt dat po nečijoj nevidljivoj volji, onda će u životu autora »Priča sa Kolime« linija neizbežnog biti kudikamo izrazitija nego kod nekog drugog.

Kada je ovaj materijal već bio, uglavnom, stavljen na papir, pročitao sam u časopisu »Volga« (1988, Br. 11) priču Varlama Šalamova »Rukavica«, napisanu početkom sedamdesetih. U njoj sam naišao na potresno priznanje: »Ja sam izmučena raga, kadrovski invalid bolničke sudbine, kojeg su lekari spasili, takoreći iščupali iz kandži smrti. Ali, ja ne vidim nikakve koristi od moje besmrtnosti, ni za sebe, ni za državu. Naša poimanja su prevazišla stare okvire, prešla su granice dobra i zla. Spas može, ali i ne mora da bude blagodat: na to pitanje do danas nisam uspeo da odgovorim«.

Te podsvesne i po dubini misli prodorne redove, verovatno bi trebalo uneti u epigraf, ali postoji realna opasnost da su i epigrafi postali neki anahronizam, nešto lepo, neobavezno i neuverljivo.

Razmislimo: na samom početku sedamdesetih, spolja gledano sasvim spokojnih godina, pisac rešava u suštini stravično pitanje: da li je njegovo spasenje bilo blagodat ili ne? Drugim rečima: da li je njegov život blagodat, ili nije? On, kao da na kantar meri život i smrt. I ne daje odgovor.

Danas možemo samo da nagađamo, šta se tada dešavalo u njegovoj duši. Da li je znao, da li predosećao kakva mu decenija predstoji? Da li je shvatao kuda sve to vodi? I nisu li to bili najgorči redovi molbe, da ga časa mimoide?

Ne pokušavam da odgovorim na to pitanje. Jedno je samo jasno: Šalamov je svoju čašu ispio do dna. I završetak njegovog života nam je, nakon »Priča sa Kolime«, još jednom poput najjače varnice rasvetlio naša »poimanja« o granicama dobra i zla.

Ipak, ponavljajući reč »sudbina« kao zaklinjanje, rizikuemo da na nehotično opravdamo zlo, koje na ovaj ili onaj način sakati ljudski život. A život je — na svakom odeljku njegovog puta uvek mnoštvo varijanti, i kada se realizuje samo jedna, često ne najbolja! — naša sklonost ka fatalizmu nas navodi da je priznamo jedino mogućom. Na taj način činimo nešto bogohulno u odnosu na konkretnu ličnost, u odnosu na njenu individualnu tragediju. Kao da po drugi put nad njim izvršavamo presudu, i ako se potrudite možete čuti škljocanje lisica i tupi udarac giljotine.

Varlam Šalamov lično ipak nije bio fatalista. Nije bio, bez obzira na to što mu je misao o predodređenosti mogla pružiti utehu. Koga je, ako nije njega, njega kome je nastavnica prorokla da će postati »gordost Rusije«, sudbina vucarala po glibu, bacala na puteve »gladi i pakosti« (citirajući takođe Vološina), gurala u nebiće. I na kraju krajeva postigla je svoj cilj.

Ne, Šalamov je otvoreno prihvatao život i, ako se štitio od njenih udarača, onda to nije činio metafizički, već poezijom, stvaralaštvom, stihovima. »Poezija je bol, i zaštita od bola« — njegov stih. Život je za njega bio stvarni sukob dobra i zla, ne apstraktan, već ovaploćen u konkretnim ljudima, u njihovim principima, ciljevima, shvatanjima, u njihovoj čovečnosti ili nečovečnosti.

I ono, što je suštastveno, Šalamov je, videvši u logorima krajnji stepen bezočnosti, krajnju granicu ljudske izopačenosti i degeneracije, ipak sačuvao veru u čoveka, — možda, najtežu od svih vera. »Postoje valjda takvi ljudi, kojima veruješ u svakom trenu. Postoje valjda i žive Bude, ne samo junaci knjiga« — odlomak iz njegove pesme.

Takvi ljudi su se zaista pojavili na njegovom putu. Nisu to bili neki isključivo idealni ljudi, imali su i oni svoje slabosti i mane, ali im one nisu smetale, da ruše »planove« Šalamovljeve »sudbine«, olakšavaju mu njegov udes, pomeraju rokove, podgreavaju nadu. Jednom rečju, pomagali su mu da preživi, da živi, bacajući time izazov zlosrećnoj sudbini ruskog pisca.

Jedan čovek od tih ljudi je za Varlama Šalamova bila Nina Vladimirovna Savojeva, upravnik bolnice »Beličja« (»Vevecrica«), Severne gorske uprave. Nju su, diplomiranog studenta medicinskog fakulteta, upitali na raspodeli, kada bi želela da ide. A ona je, uzevši za razmišljanje jedan dan, na iznenađenje cele komisije, izabrala Megdan — robijaški grad. To je bio izbor, čin, ne slučajnost: nije Savojevu privukla romantika tajge, već nejasna, u dubini duše skrivena pretpostavka, da hapšenja i nestanak ljudi, uključujući tu i one koje je znala, kojima je verovala, — ako nisu slučajnost, onda su. . .

I otputovala je tamo, ona slobodan čovek, sama je odlučila da rizikuje i da zaviri u čeljusti tog čudovišta, koje se zove GULAG, u čijoj su nezasioj utobi izginuli milioni nevinih. Njena bolnica »Beličja« postala je ostrvce, ako ne prave slobode, onda bar njene iluzije, u samim nedrima GULAG-a. Bolnica, je imala čak i svoj vrt, u kojem je — zahvaljujući radu jednog zeka-agronoma, koji je tu ostao na urgiranja upravnika bolnice — raslo svakojako vitaminsko »povrće«, koje je dizalo na noge beznadežne mučenike.

Izmučen do kraja, dospelo je ovde i Varlam Šalamov, njegovo stanje je po sećanju Nine Vladimirovne, bilo jedno. Njemu, čoveku krupne građe, bilo je posebno teško na više nego oskudnom logorskom sledovanju. I ko zna, da li bi bile napisane »Priče sa Kolime«, koje danas kap po kap cure u periodici, da se njihov budući autor nije našao u bolnici Nine Vladimirovne.

Ovde, u »Beličjoj« Šalamov se upoznao i sprijateljio sa Borisom Nikolajevičem Lesnjakom, docnije mužem Nine Vladimirovne. Student medicine, uhapšen 1943. godine, kao zatvorenik radio u bolnici u svojstvu lekarskog pomoćnika na hirurškom odeljenju. Prilikom susreta Boris Nikolajevič mi je pokazao nešto kao mali album, u kojem je pedantnim, čistim i lepim rukopisom Šalamov ispisao za Nivu Vladimirovnu pesme svojih omiljenih pesnika, koje je znao napamet. . . Tu su i crteži Borisa Nikolajeviča na aktualne teme iz tadašnjeg bolničkog života sa Šalamovljevim potpisom u stilu.

U suštini njihovo poznanstvo je otpočelo od onog trenutka, kada je Šalamov upitao Lesnjaka, svog zemljaka — Moskvljanina, kako se odnosi prema poeziji. Ljudi, koji nisu bili ravnodušni prema kulturi, prepoznali su jedan drugog, uspešli su da uspostave vezu kroz nevidljive, ali izvanredno debele i čvrste pregrade logorske otuđenosti. Šalamov je ispričao o tome u, već pomenutoj, priči »Rukavica«. Čekaju na objavljivanje i priče-sećanja samog Borisa Nikolajeviča Lesnjaka, neke od njih su već izašle u časopisu »Sovjetskaja bibliografija« (1988. Br. 4, 6) i u almanahu »Na severe daljnom« (1988. Br. 2).

Tada su, početkom četrdesetih, Savojeva i Lesnjak pomogli Šalamovu, koji je malčice bio došao k sebi, da ostane pri bolnici kao kulturni organizator, kao što su pomogli i još jednom čoveku, danas dobro poznatom autoru dokumentarne proze »Tvrdra maršruta« — Jevgeniju Ginzburg. Zanimljivo je, može se reći i simbolično, što su se ovde, pod okriljem upravnika bolnice »Beličja«, našla i sačuvala od smrtonosnog kolimskom mraza dva najdublja proučavaoca »ogleda moralne izopačenosti«.

Šalamov je ostao pri bolnici sve dok su tamo bili njegovi prijatelji. Ali i posle toga, kada su je oni napustili i kada je Šalamovu pretio robijaški rad, a to znači i pogibija, njihovo prijateljstvo ga je spasilo — jer upravo je na njihovom molbu novi lekar, Andrej Pantjuhov pomogao robijašu da završi kurs za bolničare. Sudbini je bilo ukazano suprotstavljanje, — ali, ne od strane izmučenog, iznemoglog čoveka, koji se već bio pomirio sa njom, nego od strane ljudi, koji su se igrom slučaja našli u njegovoj blizini i nisu ostali ravnodušni.

Nisam se slučajno od relativno bliskih nam osamdesetih vratio u daleke četrdesete. U životu Varlama Šalamova to je bio, verovatno, najkritičniji momenat. Vrlo je sablažnjivo smatrati da je ruka pomoći, pružena Šalamovu u teškom trenutku — neko pravilo, utešna zakonitost, pobeda dobra nad zlom, jer dešavalo se i suprotno, i, avaj, nimalo rede. Sam Šalamov je o tome mnogo pisao.

U pripovetci »Moj proces« ispričao je o nekom lekaru Mohnaču, upravniku ambulante u zoni, koji je, odlično znajući pravo stanje robijaša, lažno svedočio o njegovom zdravlju. Ili, u priči »Šok terapija« (»Junost«, 1988., Br. 10), u kojoj lekar Petar Ivanovič razotkriva simuliranje povrede kičme robijaša Merzljakova. Razotkriva ga samo zato što mu je prijatno, da se još jednom uveri u svoju kvalifikovanost. On je specijalista, ali da li je i čovek? Nije ga briga, šta će biti sa Merzljakovom, kada se vrati u rudnik.

Medicinska tema je posebna tema, ne samo u »Pričama sa Kolime«, već i u privatnom životu Šalamova. Pomoć, koju su mu ukazali Savojeva, Lesnjak, Pantjuhov, nije mogla da prelomi oprezno-nepoverljivi stav, koji je imao prema lekarskom »staležu«. Za to su, očigledno, postojali posebni razlozi. Promena okvira naših poimanja, o kojima je, kao što znamo, Šalamov pisao, pre svega, oštro se osetila u ovoj oblasti, čija je prvobitna namena bilo — milosrđe. No, u društvu, koje je čvrsto zaboravilo, šta je to milosrđe, ono predstavlja nešto drugo. Nije li se zbog toga Šalamov na svaki način trudio da izbegne kontakte sa medicinom?

Međutim, ipak je potrebno, sa izrazima zahvalnosti, pomenuti još jednog lekara, Mihaila Levina (da li će nas on čuti iz svoje udaljenosti?) koji je takođe odigrao značajnu ulogu u piščevom životu.

Ljubov Rafailovna Žerardje, koja se 1978. godine nalazila u bolnici zbog povrede noge, seća se, da joj je jednog dana prišao doktor Levin, neuropatolog, s kojim je ona ponekad pričala o poeziji (poezija kao lozinka, kao nit koja spaja), i rekao: »Tamo, u hodniku leži čovek, koji je skoro dvadeset godina proveo na Koli:mi, sam je, niko ga ne posećuje, a veoma je bolestan čovek. . . Treba mu pomoći, obidite ga. . .«

I ona mu je prišla. Pred njom je ležao veoma izmožden, jedan i nesrećan čovek. Govorio je nerazgovetno, trzajući se (Parkinsonova bolest), a ako bi primetio da ga ne razumeju, gubio bi nerve i počinjao da viče. Uskoro joj je poklonio knjigu svojih stihova sa posvetom. Žerardje je videla, kako doktor Levin skoro svako jutro lično hrani Varlama Tihonoviča. Obroke je donosio od kuće. Ne zaboravimo danas, da je to, pored prostog milosrđa i velikodušnosti, bio još i čin građanske hrabrosti: takva »preuveličana« pažnja prema bolesnom Šalamovu mogla je biti i pogrešno protumačena, mogla je da naškodi doktoru — pisac je bio persona non grate.

To može izgledati čudnovato, ali upravo je tako bilo: opštenje sa čovekom, čije se ime više puta vezivalo za raznorodne »glasine«, čiji je obimni tom »Priče sa Kolime« te iste godine objavljen u Londonu, — predstavljalo je realnu opasnost, bilo je bremehito neprijatnostima. Neka to i nije bilo onako kao surovih četrdesetih, ali tim pre. Doktor Levin je to svakako shvatao.

Ime starog, bolesnog, skoro potpuno bespomoćnog pisca je zaista u toj gluvoj društvenoj atmosferi dobilo preteći oreol. O tome svedoče ponašanja nekih lekara, sa kojima se Aleksandar Morozov sukobio, nakon izvesnog vremena, kada se trudi da Šalamova ponovo smesti na lečenje u bolnicu.

On je zajedno sa svojim poznanikom, doktorom Dmitrijem Fjodorovičom Lavrovom, išao u bolnicu Ganuškina, tragajući za čovekom koji bi potpomogao Šalamovljevoj hospitalizaciji, — to pitanje se moglo rešiti samo na nivou uprave. Slali su ih iz kabineta u kabinet, od jednog do drugog upravnika, ali svuda se ponavljala približno jedna te ista scena: vrata bi pažljivo bila zatvorena i medicinar, u čijim rukama je bila vlast, govorio bi: da — da, čuo je za Šalamova, ali treba biti oprezan, shvatate! — zatim bi otpočelo nabranje drugih lekara, koji bi mogli. . . I onda bi sa sumnjom bilo dodato: da, ali eto taj i taj član partije. . .

Jedan lekar se ipak odvažio, seo je zajedno sa Morozovom u naručije taksi, da se odvezu u starački dom, ali se na samom ulazu predomislio: zatražio je da zaustave. Odluka je bila izmenjena: poseta Šalamovu, kako je on pošteno priznao, štetila bi njegovoj reputaciji.

Ne znam, da li je o svojoj reputaciji vodio računa doktor Levin. Verovatno da jeste, samo ju je on shvatao — onako, kako je moraju shvatati pravi lekari, kao što su je shvatali Hipokrat, doktor Haze ili Albert Švejcjer. Ali njegovo učešće u sudbini Šalamova nije se ograničilo na pažnju i brigu, što mu samo po sebi služi na čast i govori o njemu kao čoveku široke duše. Njemu je predstojalo da učini još nešto, veoma značajno, možda najznačajnije od svega, što se uopšte moglo učiniti u tom trenutku za Šalamova.

Ovde je neophodno dati jedno objašnjenje medicinskog karaktera. Šalamov je imao organsko oboljenje centralnog nervnog sistema, koje je uslovljavalo nekoordiniran rad udova, bila je to Parkinsonova bolest. . . Tu dijagnozu je postavilo nekoliko, zaista uglednih, lekara. Medicina je sposobna da se bori sa tim nevoljama, da ih blokira, radi čega je potrebna kontrola, periodično lečenje i, u određenim vremenskim intervalima, hospitalizacija — na neurologiji, a ne na psihijatriji.

No, upravo je psihijatrija pretila neugodnom Šalamovu — datoj dijagnozi su veoma išli na ruku spoljni efekti bolesti. Doktor Levin je to očigledno i shvatao. Jednom prilikom je prišao Žerardje, koja je već bila uspela da se sprijatelji sa Varlamom Tihonovičom, i saopštio joj, da će se uskoro sastati komisija, koja će rešavati, da li da pošalje Šalamova u starački dom, ili u psihoneurološki internat. I da će on, doktor Levin, dati sve od sebe, da se poslednje ne dogodi: istorija bolesti, analize, dijagnoza potvrđuju psihičko zdravlje Šalamova.

Ali doktor Levin je takođe smatrao, da je neophodno potrebno, da u komisiji bude prisutan neko od članova Saveza pisaca i da se za to treba pobrinuti: on se spremio da zastupa, štiti Šalamova i bio je preduzeo sve moguće mere.

I ponovo je pisac bio sačuvan. Da nije bilo doktora Levina, ko zna čime se sve to moglo završiti. U suštini Šalamov je bio veoma usamljen i bespomoćan. U Savezu pisaca nikoga nije zanimala njegova sudbina, i on bi, kada bi se povelala reč o Savezu, padao u vatru i počinjao da viče, tako da se razgovor morao prekinuti. Osećao je svoju napuštenost i retko koga je želeo da vidi. Postoji takva, gorda ljudska reakcija: što gore, tim bolje. . . Reakcija izazova. . .

Vredi se zamisliti nad pozadinom tog izazova.

23. februara 1972. godine u »Literaturnoj gazeti«, u rubrici za međunarodne informacije, bilo je objavljeno pismo Šalamova, u kojem on protestuje protiv pojave u inostranstvu njegovih »Priča sa Kolime«. Pismo je negativno bilo primljeno u intelektualnim krugovima.

Moguće je, da će se budući proučavaoci života i dela Šalamova ozbiljnije pozabaviti atribucijom ovog pisma, mada neke naročite osnove za sumnju u njegovo autorstvo ne postoje. Poznata su neka svedočenja po kojima iza te Šalamovljeve »akcije« stoji Boris Poljevoj, u čijim je časopisima pisac često objavljivao svoje stihove. Poljevoj se dobro odnosio prema Šalamovu, i sasvim je verovatno, da ga je on, iz najboljih namera, mogao podstaći da napiše takvo pismo. U svakom slučaju, iskonski dežurne fraze tipa: »Ja sam pošten sovjetski pisac, moja invalidnost mi ne dozvoljava da aktivno učestvujem u društvenom životu« — svedoče o unutrašnjoj potrebi, da se ostane po

Varlama Šalamova su sahranili na bivšem Trojekurskom, a sadašnjem Kuncevskom groblju, nedaleko od groba Nadežde Jakovljevine Mandeljštan, u čijoj kući je često boravio šezdesetih godina. Neočekivano mnogo ljudi je došlo da se oprosti. Smrt Šalamova je uznemirila i nadležne organe. Stajale su crne »Volge«: smrt takode poseduje eksplozivno dejstvo, i tu je neophodna budnost. . . A, na katafalku, kao za porugu, bila je prilepljena Staljinova slika.

U onom zlosrećnom pismu iz 1972. godine u »Literaturnoj gazeti«, Šalamov je pisao da je život odavno prevazišao problematiku

strani, ili o tome, da je pismo jednostavno sastavljeno po određenom kalupu.

Julij Šrejder, koji se sreo sa Varlamom Tihonovičem nekoliko dana nakon pojave pisma, seća se, da se pisac odnosio prema toj publikaciji, kao prema lukavom triku. On je, elem, svima vešto podvalio, uspeo je da obmane vlast i, samim time, da sebe zaštiti. »Mislite, da je to jednostavno — izaći u novinama?« — pitao je. Da li je govorio sasvim iskreno, ili je igrao igru, proveravajući utisak koji ostavlja na sabesednika, — takođe, nije sasvim zanemarljivo pitanje, tim pre, što je Šalamov, po sećanjima mnogih ljudi, umeo da se »pravi nevešt«. I ko zna, šta mu je u tim sudbonosnim trenucima diktiralo ono logorsko, onostrano iskustvo?

No ma kako bilo, mnogima se Šalamovljevo pismo nije svidelo. I, mada su se u to vreme, na stranicama periodike objavljivala slična pisma-pokajanja poznatih, uvažnih pisaca, nije oprošteno upravo Varlamu Šalamovu: rušio se lik nesalomivog autora, koji se kretao kroz spise »Priča sa Kolime«.

Mi često izvanredno brzo donosimo pravedne osude, oštre, nepomirljive reči (nije li to, druga strana našeg konformizma i slaganja sa svim i svačim?), pritom, ne preispitujući sebe: imamo li pravo?

Ne, Varlama Šalamov se nije bojao da će izgubiti rukovođeće mesto, — jer ga nikad nije ni imao, nije se plašio da će izgubiti primanja — izlazio je na kraj sa malom penzijom i retkim honorarima. Ali, reći da on nije imao šta da izgubi, ne mogu usta da nam izgovore. Svaki čovek uvek ima nešto, što bi mogao da izgubi, a Šalamov je 1972. godine napunio šezdeset i pet godina. Bio je već bolestan i star čovek, kojem su ionako nezakonito i ljudožderski bile oduzete najbolje godine života, čije su sveže snage otišle na tucanje kamena u istražnim kopovima kolimskih rudnika.

Moguće, da je neko želeo da vidi u njemu mučenika režima, sa trnovim vencem i oreolom oko glave, koji do kraja vuče svoj krst. A Šalamov je želeo da živi i stvara, ne samo za sebe, već da njegove stihove (makar stihove) čitaju i njegovi sunarodnici. Ne sutra, ne prekosutra, i tim pre, ne u nekoj apstraktnoj budućnosti, već ovde i danas.

Želeo je, maštao je o tome, da njegove priče, plaćene sopstvenom krvlju, mukom i bolom, budu štampane i čitane u rodnoj zemlji, koja je toliko preživela i propatila. Verovatno, da i pisac, koji je osetio blizinu starosti, nije više imao snage za konfrotaciju sa režimom. Njegovo pismo je bilo predlog primirja.

Uostalom, ko to sada sa sigurnošću može tvrditi? Moguće, da je bilo i jedno, i drugo, i treće. . . Ali, ono što je evidentno — to je, da njemu nije bilo bolje posle tog pisma. Mnogi liberali su mu okrenuli leđa. Do tada su ga prihvatili, cenili, bio je poznat, a onda, odjednom, nema nikog. Samoća.

Šalamov je to prihvatio, ali tako, kao da njemu lično niko nije ni potreban, i ne želi bilo koga da vidi. A, ustvari, uopšte nije bio ravnodušan prema onima sa kojima se vidao tih godina, koji su se kako-tako trudili da mu pomognu, mada to, zahvaljujući Šalamovljevom karakteru, nije bilo nimalo lako. Aleksandar Morozov priča, da je pisac svoju zahvalnost umeo da izrazi stiskom ruke, nekom neočekivanom frazom, nekim skrivenim ali istovremeno приметnim, posebnim odnosom, kojim nije mogao da ne gane i da ne izazove odgovarajuće osećanje. . .

Šalamov je stario. Oštećena koordinacija pokreta bila je razlog što su ga više puta zaustavili na ulici: mislili su da je pijan.

Do staračkog doma živeo je u sobici trosobne »komunalke« u Vasiljevskoj ulici, u istom stanu su stanovale još dve porodice. Reći da je u njegovoj sobi carevao haos, znači zapravo ništa ne reći. Duž cele prostorije bila su razapeta užad, Šalamov se kretao držeći se za njih, knjige, rukopisi, na podu, tu je bilo i svo domaćinstvo, zato što se trudio da ne ide u kuhnju, bojeći se stalnih sukoba sa susedima, smeće, hrana. . .

Posebno — o hrani. Nje je bilo mnogo — relativno sveže, kao i pokvarene: pakovanja uskišlog mleka, sasušene piroške, ubudali sir, teglice sa majonezom, senf. . . Takođe logoraško nasleđe, kompleks gladi zauvek usaden u svesti ovog čoveka. Ali, ne može se ispričati o gladi, koja kao lešinar grize dušu robijaša, bolje nego što je to uradio Šalamov u svojim »Pričama sa Kolime«. Kada je pisac izlazio da kupi namirnice — kupovao ih je kao da ih kupuje poslednji put, onoliko, koliko je mogao da ponese, a posle, kad se pokvare, nije imao snage da ih izbaciti.

Po sećanju Ljudmile Vladimirovne Zajvaj, koju je Šalamovu doveo Julij Šrejder i koja mu je skoro dve godine pomagala. Ona je bila pošla velikom piscu, a zatekla je starog bolesnog čoveka kojem je potrebna nega. Pogoršavanje stanja Šalamova, svade sa susedima, teški životni uslovi — sve je to zahtevalo primenu neodložnih mera.

U aprilu 1978. godine Varlam Tihonovič je napisao zahtev Savezu pisaca za dodelu zasebnog stana (motivacija: nema gde da stavi knjige, a uopšte ne zbog toga što je njemu, bolesnom čoveku teško da živi u zajedničkom stanu — još jedna karakterna osobina). Uz taj zahtev Ljudmila Zajvaj je dodala i svoje pismo, na ime tadašnjeg glavnog sekretara Moskovske književne organizacije, Feliksa Feodosjeviča Kuznecova, u klem je posebno opisala položaj Šalamova. Pismo je poslano

kao preporučeno i, sudeći po svemu, došlo je na naznačenu adresu.

Ljudmila Vladimirovna je telefonirala u Savez, da se raspita. Na telefon joj se javila Irina Jevtušenko, koja je potvrdila prijem pisma. Prva reakcija je bila donekle neočekivana i, meko rečeno, svojevrsna. Rečeno je bilo, otprilike, sledeće: »Da, shvatamo da se čovek nalazi u nezavidnom položaju, kada ne može da napiše nijedan običan zahtev. I šta će njemu dvosoban stan? Njemu ni jednosoban nije potreban — on će i u njemu umreti. I zatim, to je pitanje komisije. Bolje da mu mi damo uput za sanatorijum. . .«

Svako na svoj način misli šta je za drugog čoveka bolje. Nama je poznato čime je sve zemlja morala da plati taj birokratski monopol. Kako se strašno on odrazio na sudbinu konkretnih ljudi, čije je ime legion, — no to je posebna tema.

I nehotice se čovek zamisli, zbog čega je potreban takav Savez pisaca (i da li je on stvarno savez), ako je on, u suštini, ravnodušan prema sudbini svojih članova, a posebno kada im je stvarno potrebna zaštita, starateljstvo, briga, i to ne spoljašnja, formalna, već — istinska. Ili, on postoji samo da bi ugodio onima koji su pustili korene na vlasti, i da li je on zbog toga uvek na strani vlasti?

Može se navesti impresivni spisak istertvanih, kojih su se odriicali i kojima su okretali leđa. A postoje li oni, koje je Savez zaista zaštitio, sačuvao i sa kojima je ostao u teškim trenucima?

Šalamov je želeo zaseban stan, želeo je da umre u svojoj postelji i možda je čak gajio stidljivu nadu, da će u tom času kraj njega biti bliska osoba. Kao za slamku hvatao se za ljude, koji bi prema njemu ispoljili neku pažnju.

I eto, tako je Varlam Šalamov, umesto u zaseban stan, otputovao u sanatorijum, na Jaltu — po nalogu, koji mu je velikodušno pružio Savez pisaca. A već za nedelju dana pisac je ponovo bio u Moskvi: izgleda da su kolimske rane loše zarasale na septembarskom suncu Jalte.

Do raspleta je ostalo još skoro tri godine. Za to vreme Šalamov je uspeo da odleži u bolnici, kod doktora Levina, koji ga je bukvalno digao na noge, da se vrati u Vasiljevsku ulicu i da uskoro pređe u dom za invalidna i ostarela lica (ulica Vilisa Lacisa, br. 9).

Glavna medicinska sestra Nina Afanasjevna Sisojeva, koja je 25. maja 1979. dežurala na prijemnom odeljenju, seća se utiska koji je na nju ostavio Šalamov — zapušten, odrpan, u nekakvom starom prljavom kaputu, obučenom skoro na golo telo. Okupali su ga, obukli mu čistu državnu pidžamu, u kojoj je veoma podsećao na robijaša.

Sudeći po sećanjima ljudi koji su ga posećivali — on se ponovo osećao kao sužanj. Suprotstavljao se svom sužanjstvu, a istovremeno je dom invalida držao za pravu tamnicu. Smatrao ga nasilnom izolacijom. Izgleda da takav dom ipak nije očekivao. (I oslepeo je upravo ovde, jer kada je došao još uvek je mogao da vidi.)

Nije želeo da komunicira sa osobljem. Posteljinu je zbacivao sa kreveta, spavao je na golom dušek, vezivao peškir oko vrata, kao da neko hoće da mu ga ukrade, srozavao je jorgan i opirao se o njega. Aleksandar Morozov je zapisao pesmu Šalamova u kojoj postoje sledeći stih: »Ispod duše — jorgan, kabinet moj radni. . .« Sve je bilo skoro na klasičan način logoraško: i peškir oko vrata, i srozani jorgan, i to što je krio hleb pod dušekom, što je skupljao po džepovima komadiće šećera. . .

Kao da je živeo u dva vremena, sjedinjujući ih u jedno. I njegov izgled, njegov lik — ne starog čoveka i invalida — već okeštalog robijaša, sa obrijanom glavom, ukočenog u mestu, bio je, ako hoćete, način protesta. Čutljivog, ali nepokolebljivog.

Ali, Varlam Šalamov nije bio ludak, mada je na neiskusnog mogao da ostavi takav utisak. Kao, uostalom, bilo koji, (ako apstrahujemo specifično šalamovske attribute — peškir i ostalo) duboko zatvoreni u sebe i okrenuti od spoljašnjeg sveta, čovek. Direktor staračkog doma i do danas ne može da se načudi, kako su sa Šalamovom uspevali da razgovaraju njegovi posetioci. Od medicinskog osoblja te ustanove skoro da ga niko nije razumeo. Govorio je zaista vrlo loše, reći su mu bile nerazgovetne, nejasne, sa progutanim suglasnicima. Ali, ko je želeo, mogao je razumeti. Trud saosećanja i strpljenja — urodio je plodom.

Lekar Dmitrij Fjodorovič Lavrov, specijalista — psihijatar, sada radi u Institutu za opštu i sudsku psihijatriju V. P. Serpskij, seća se da je u starački dom bio pošao sa svesnom nape-tošću. Oprezni ljudi su ga već bili predupredili, da je pisac, kod kojeg ga je pozvao Aleksandar Morozov, odiozna pojava, plašio se da će možda od njega tražiti dokaze psihičkog zdravlja, tamo gde ono ne postoji.

Ali, Lavrova nije zaprepastilo zdravstveno stanje Šalamova, već njegov položaj, uslovi u kojima se nalazio pisac, koji je toliko propatio u životu. A što se tiče stanja, po rečima Lavrova, postojale su smetnje u govoru i kretanju, teško neurološko oboljenje, ali slaboumnosti — jedino na osnovu koje bi čovek mogao biti smešten u internat za psihohroničare — kod Šalamova nije bilo.

»Priča sa Kolime«. Tragični pisčev kraj još jednom je potvrdio da to nije tako, da strašno još uvek nije nepovratno potonulo u prošlost. I stvar nije u formama, ne samo u njima, nego i u — shvatanjima! U našim predstavama o dobru i zlu.

Život je dopisao poslednju priču Varlama Šalamova. . .

Šalamovu je u starački dom stiglo jedno jedino pismo, koje je bilo poslato na staru adresu: Vasiljevskaja, 9. Njegov autor, student pozorišne akademije Vladimir Kasatkin je pisao: »Dubokopoštovani

A ono, čega je kasnije postao svedok doktor Lavrov, ubedilo ga je u potpunu ispravnost takve dijagnoze. Varlam Šalamov je u njegovom prisustvu, bukvalno na njegovim očima — izdiktirao Morozovu svoje dve najnovije pesme. Sa dubokim filozofskim smislom, pune poredjenja. Lavrov ih je čak zapisao u svoj notes, a jednu do danas zna napamet. Stihovi su još jednom potvrdili da su pišćevi intelekt i pamćenje potpuno očuvani. Po mišljenju Lavrova bio je potreban neurološki stacionar, takvo lečenje starački dom faktički nije mogao da pruži, bili su potrebni normalni ljudski uslovi... Avaj, oni Šalamovu više nisu bili suđeni.

Još uvek je stvarao stihove, stvarao i pamtio, a zatim bi ih Aleksandar Morozov zapisivao, u pravom smislu te reči »skidao« ih je sa njegovih usana. To nije bio lak posao. Varlam Tihonovič je po nekoliko puta ponavljao izvesnu reč, da bi je Morozov pravilno razumeo, ali na kraju bi se tekst ipak složio. Tako je zapisano skoro trideset pesama. Pritom je, izdiktirajući poslednju pesmu, lično podvukao crtu, rekavši, ovo je poslednja, gotovo!

Zamolio je Morozova da napravi izbor iz izdiktiranih pesama, dao im je naziv »Neznani junak«, i izrazio želju da se odnesu u časopis. U »Junost«, »Znamja«, »Den poezije«. V. Morozov je išao, predlagao. Bezuspešno. Niko se nije ni zainteresovao, gde je sada Šalamov.

Stihovi su objavljeni u »Vestniku hrostantskoga dvizhenija«, sa napomenom Aleksandra Morozova, u kojoj se govorilo o položaju Šalamova. Cilj je bio samo jedan — da se privuče pažnja javnosti, da se pomogne i pronade izlaz. I taj je cilj u izvesnom smislu bio postignut, ali efekat... može se reći da je efekat bio suprotan.

Trudili su se, Morozov i drugi, da se povežu sa Savezom pisaca. Jednom su mu na telefonu odgovorili: »Ako se nadate da će vam neko pomoći, obratite se Borisu Sluckom«. Ali, Slucki je u to vreme i sam bio veoma loše. Odazvao se Jevgeniju Jevtušenko, rekavši, da će se potruditi, ali, da mu se objasni šta da radi i kome da telefonira. To je bilo teško objasniti, pošto ni sami nisu znali. Jevtušenko je telefonirao direktoru staračkog doma i molio, da se pažljivije ophode sa Šalamovom, ali, kako je rekao Jurij Fjodorovič Solovjov, administracija je ionako uradila sve što je u njenoj moći, — Šalamov sada ima zasebnu sobu. I zaista, šta su oni mogli još da urade, kada mladi kadar medicinskog osoblja pansionata za veterane rada u ulici Vilisa Lacisa — čini samo trideset procenata?

Nada u pomoć Saveza pisaca — polako se rušila. Jednom prilikom, na vratima Šalamovljeve sobe pojavila se reprezentativna, lepo odevena dama koja je, ugledavši pisca, pljesnula rukama i rակla: »Bože moj... kakav užas... Varlame Tihonoviču... Ovde je loš vazduh... Treba nešto uraditi...« I, nestala je. Ali, zato su iz Saveza Šalamovu redovno pristizali pozivi — za sindikalne sednice, predavanja o međunarodnoj situaciji i tome slično. Njima je bio zatran ceo noćni ormarić.

Može se postaviti pitanje, kako su k Šalamovu dospeli ljudi koji su uzeli na sebe brigu u njemu? Kako ko. Jelenu Hinkis, budućeg lekara, doveo je otac, prevodilac Viktor Hinkis, kojeg je, kao i Aleksandra Morozova i Tatjanu Umansku, uputio Sergej Grigorjanc. Poznavajući pisca još od šezdesetih godina, on je, izašavši sa robije, sa velikim trudom pronašao Šalamova, preko nekih poznanika, koji su nešto bili načuli o staračkom domu. Odmah je shvatio da mu je potrebna regularna pomoć, ali pošto je u to vreme bio lišen moskovske prijave boravka, nije mogao redovno da ga posećuje.

Posetio ci su donosili Šalamovu namirnice, mleko, prema kojem je gajio posebnu strast. Ponekad, idući k njemu, pravo s posla, Ljudmila Anis nije mogla da nađe mleko, onda bi kupovala sladoled, otopila bi ga i Šalamov bi sa zadovoljstvom pio taj napitak. Veoma je voleo sve što ne raste u Sibiru: pomorandže, breskve, višnje, jagode... Jednom je, kako priča Tatjana Umanska, zeleći da ga prijatno iznenadi kupila na pijaci zabajkalsku borovnicu. Samo što je osetio njen miris odmah ju je ispljunuo, zgrabio je jagodice i počeo da ih razbacuje. Takođe je kategorički odbijao da govori o Kolimi, nije hteo, mada je, kao što je rekao Morozovu, imao u glavi skoro četrdeset gotovih priča.

Umesto bolničke, doneli su mu novu lepu pidžamu, veš, čarape. Ljudmila Anis bila je isplela kapicu, koju je u poslednje vreme sa zadovoljstvom nosio. Prali su ga, kupali... Da bi osoblje bilo prema njemu blagonaklono, davali su im na čitanje njegove knjige. Kada nisu mogli lično da dodu, ostavljali bi novac tetkici, jedinjoj na spratu — da kupi mleko Šalamovu.

Možda je, da su postojala sredstva, bilo moguće unajmiti ženu koja bi ga gledala. Ali, sredstava nije bilo, svak je davao onoliko koliko je mogao, a sve su to bili ljudi daleko od dobro stojećih. Od bratijepisaca, kojima su se obraćali za pomoć, odazvao se samo Fazil Iskander, mada ni on u to vreme nije živio u izobilju.

Posle publikacije u »Vestnik hristianskoga dvizhenija« o Šalamovu su se ponovo pravele inostrane »glasine«. Kao rezultat toga, k piscu je počelo da dolazi više ljudi. Neki su zaista hteli da pomognu, ali je bilo i običnih znatiželjnika.

To što je Šalamov sada imao više posetilaca, što su se na zapadnom radiju čitale njegove »Priče sa Kolime«, što su procurile informacije o njegovom sadašnjem položaju, — sve je to počelo nekog da uznemirava. O Šalamovskim posetiocima su počeli da se interesuju nadležni organi, telefonirali su direkto-

ru u starački dom, iscrpno su se raspitivali, a jednom su (ili, možda ne samo jednom) i lično dolazili... Razlog za uzbuju bio ozbiljan: približavala se 75-godišnjica Varlama Šalamova. Verovatno da ni administrativnoj službi staračkog doma takva popularnost nije bila po volji.

Početakom 1981. godine formirala se komisija — rešavalo se pitanje, može li Varlam Šalamov i dalje da ostane u staračkom domu. Posle kraćeg savetovanja u direktorovom kabinetu, komisija se popela u pišćevu sobu i, u prisustvu Jelene Hinkis, postavila mu nekoliko pitanja.

Šalamov nije odgovorio, — najpre će biti, da ih je ignorisao, onako kako je on to umeo. Ali, dijagnoza je bila utvrđena: staračka demencija. Drugim rečima: slaboumlje.

Po staračkom domu su se pronele glasine. Čistačica je upozoravala: uskoro će ga odvesti... Posetioci Varlama Tihonoviča su se trudili, da se obezbede, da preuzmu zaštitne mere: nekima su, iz medicinskog osoblja, ostavili telefone. Molili su, ako se nešto desi da odmah jave. Ali, vreme je prolazilo, svi su se donekle smirili, želeli su da misle, kako je opasnost prošla.

Novu, 1982. godinu Aleksandar Morozov je dočekao u staračkom domu, zajedno sa Šalamovom. Tada je načinjen i poslednji pišćev snimak.

I tako, niko im nije telefonirao...

Sada je teško pokazati prstom i reći — evo krivca. Teško je reći, kako je, i ko je doneo odluku o prebacivanju Šalamova iz staračkog doma u dom za umobolne. Kao i to, ko ga je tačno uputio u starački dom u ulici Vilisa Lacisa.

Jedno je ipak jasno: neko je odlučio, kolektivno ili individualno. Neko je učinio gore, a ne bolje. Zlo izmiče, ali rezultat se vidi.

Ujutro 16. januara Jelena Hinkis i Ljudmila Anis otišle su u internat za psihohroničare Br. 32, u Abramcevsku ulicu. Nisu ih puštali, međutim one su se ipak probile. Pomoglo je to što je Jelena Hinkis i sama lekar. Ali i dežurni lekar, koji je nedavno primio Šalamova, neočekivano je ispoljio pažnju.

*Varlame Tihonoviču!
Klanjam Vam se i ljubim Vas. Vi mene ne poznajete. A, ja Vas znam i volim*

Секретариаты правлений союзов писателей СССР, РСФ Московской писательской организации СП РСФСР с глубоким прискорбием извещают о смерти известного советского писателя Варлама Тихоновича, скончавшегося 17 января с. г. после тяжелой и продолжительной болезни, и выражают глубокое соболезнование близким покойного.

U sobi je bilo nekoliko ljudi. Šalamovljeve krevet je stajao na sredini, na samom suncu. Bilo je vrlo zagušljivo. Varlam Tihonovič je bio bez svesti. Jelena Hinkis, koja je bila uzela sa sobom stetoskop, poslušala ga je: Šalamov je, izgleda, usled prehlade za vreme prevoza, dobio jaknu pneumoniju, pluća su izrazito oticala.

Šalamov je umirao. Ostale su kraj njegove postelje do poslednjeg trenutka; ne zna se, da li ih je prepoznao. Za tri sata pisca više nije bilo. Odlučili su da ne organizuju građansko opelo u Savezu pisaca, koji mu je svojevremeno okrenuo leđa, već da njega, svešteničkog sina, po pravoslavnom obredu opevaju u crkvi. Oko mesta na groblju ipak je pomogao Savez, to je bilo ono suštinsko što je mogao da uradi za svog člana...

Varlama Šalamova su sahranili na bivšem Trojekurevskom, a sadašnjem Kuncevskom groblju, nedaleko od groba Nadežde Jakovljevine Mandeljštam, u čijoj kući je često boravio šezdesetih godina. Neočekivano mnogo ljudi je došlo da se oprosti. Smrt Šalamova je uznemirila i nadležne organe. Stajale su crne »Volge«; smrt takode poseduje eksplozivno dejstvo, i tu je neophodna budnost... A, na katafalku, kao za porugu, bila je prilepljena Staljinova slika.

U onom zlosrećnom pismu iz 1972. godine u »Literaturnoj gazeti«, Šalamov je pisao da je život odavno prevazišao problematiku »Priča sa Kolime«. Tragični pišćev kraj još jednom je potvrdio da to nije tako, da strašno još uvek nije nespovratno potonulo u prošlost. I stvar nije u formama, ne samo u njima, nego i u — shvatanjima! U našim predstavama o dobru i zlu.

Život je dopisao poslednju priču Varlama Šalamova...

Šalamovu je u starački dom stiglo jedno jedino pismo, koje je bilo poslato na staru adresu: Vasiljevka, 9. Njegov autor, student pozorišne akademije Vladimir Kasatkin je pisao: »Duboko poštovani Varlame Tihonoviču! Klanjam vam se i ljubim Vas. Vi mene ne poznajete. A, ja Vas znam i volim kao velikog ruskog pisca. Za Vašu ličnu i tvoračku sudbinu saznao sam nedavno, verovatno pre 3-4 godine. Ne zna, zašto je to tako ispalo, ali to je velika sramota«. I dalje: »Ne znam, da li ćete dobiti ovo moje pismo, ne znam da li ste živi? Neka Vam Bog da zdravlja i života. Želim samo da Vam kažem, da ste Vi veoma dragi meni i mojim drugovima«.

Glas iz budućnosti.

**S ruskog:
Enisa Uspenski**

* Zajednički stan
(prim. prev.)